

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *Mu'cem*, "zeheb" md.; Buhârî, "Zekât", 3, "Eşribe", 27; Müslim, "Zekât", 24, "Libâs", 1, 2; İbn Mâce, "Zekât", 4, "Libâs", 19; Ebû Dâvûd, "Zekât", 3, 4, 32, "İhâtem", 3, 7; Tirmizî, "Libâs", 1, 31; Nesâî, "Zînet", 4; Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 245-246; Taberî, *Tefstr*, X, 118; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 300-305; Serahsî, *el-Mebsû't*, II, 191-192; XII, 115, 137; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 930; Kâsânî, *Bedâ'î'*, II, 16; V, 132; Mergî-nânî, *el-Hidâye*, Kahire 1937, IV, 58, 61; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 3; Kurtubî, *Tefstr*, VIII, 125; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, Kahire 1951, I, 112; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, V, 331-332, 334-335; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 298; V, 257; VI, 360; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, Kahire, ts. (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî), II, 14-15; El-malîlî, *Hak Dini*, III, 2520; *Tecrid Tercemesi*, IV, 287-289; XII, 108; Yûsuf el-Kardâvî, *Fıkhü'z-zekât*, Beyrut 1981, I, 240-242.

OSMAN ESKİCIOĞLU

ALTIN EZME

Altın varakların arap zamkı veya bal yardımı ile ezilip kamış kalemle yazılabilecek veya fırça ile sürülebilecek hale getirilme işlemi.

Altın varakları ezme işi büyük ve çukur bir çini veya sırlı toprak kap içinde yapılır. Kabin fazla derin olmaması, sır kısmında çatlak bulunmaması ve içinin yivsiz, temiz ve yağsız olmasına bilhassa dikkat edilir. Altın parmaklarla önceceğinden bu işe başlamadan önce eller sabunla iyice yıkanarak temizlenmelidir. Ezme işleminde arap zamkı ile süzme bal aynı sonucu verdiği için, iyi cins arap zamkının koyu mahlûlünden veya süzme baldan birkaç damla alınıp kabin ortasına konur. Önce sağ elin orta parmağı zamka hafifçe değdirilip altın varak alınarak kabin içindeki zamkın

üzerine bırakılır. Parlaklığı tamamen kayboluncaya kadar etrafa yaymadan tek parmakla ezilerek hamur haline getirilir. Bu sırada diğer varaklar da birer birer kaba alınıp aynı işleme tâbi tutulur. Varaklar çoğaldıkça altın üç orta parmakla döndürüle döndürüle iyice ezilir. Varakların hepsi zamk üzerinde toplandıktan sonra ezme en az bir saat devam edilmelidir. Eskiden altını daha ince olması için el ayasıyla ezerlerdi. Ezme sırasında kap iki bacağı arasına sıkıştırılarak diğer el ile iyice kavranırsa ezme işlemi daha başarılı olur. Zamk veya bal, parmak hareketine mâni olacak derecede koyulaştığında birkaç damla su damlatılabilir. Fakat ezme sırasında mümkün olduğu kadar az su ilâvesine dikkat edilmelidir. Parmak rahat hareket ederken altın iyice ezilmez, ancak zorlandığı zaman esas ezilme başlamış olur. Altının iyi ezilip ezilmediğini anlamak için üzerine iki damla su damlatılır. Eğer altın, hâreler halinde su damlalarının üzerine çıkacak kadar incelmisse ezme işine son verilir. Fakat büyük parçalar görülüyorsa yeniden aynı tarzda ezme devam edilir.

Ezme işlemi tamamlanınca altını ezmede kullanılan parmaklar kabin içinde temiz su ile yıkanır. Parmaklar iyice temizlenince kaptaki altın su ile karıştırılır ve parmakla çalkalanır. Bu suretle altın zamktan kısmen ayrılmış olur. Daha sonra kabin alabileceği kadar su ilâve edilerek 8-10 saat bir kenara bırakılır ve altının tamamen dibe çökmesi beklenir. Bekleme süresinde kabin sarsılmaması gerekir. Altının dibe çökme müddeti ne kadar uzun olursa o kadar iyi ezilmiş demektir. İyi ezilmeyen altınlar kısa zamanda dibe çöker ve ortada toplanır. Bu altını yeniden ezme gerekir.

Çökme işi tamam olunca altının üzerindeki kirli ve zamklı su, mümkün olduğu kadar yavaş ve sallanmadan diğer bir kaba aktarılır. Kaptaki ıslak altın zerrelere az bir su ile küçük bir kâseye boşaltılır. Kâse ağzına kadar temiz su ile doldurularak ikinci defa 10-12 saatlik müddetle bekletilir. Altın dibe çökünce üzerindeki su boşaltılır. Bu şekilde altın kullanıma kıvamına gelmiş olur. Kabin dibinde kalan ıslak altın kendi halinde kurumaya bırakılacağı gibi hafif ateş üzerine konarak suyu uçurulabilir. Sarı boya görünümündeki bu altın biraz mat olur. Üstü kapalı olarak saklanmalı ve her türlü tozdan korunmalıdır.

Ezilen altını kullanmak gerektiğinde jelatinli su ile karıştırılır ve kamış kalemin ucuna fırça yardımı ile konarak yazılır (bk. ZERENDÜD) veya fırça ile sürülür. Kuruduktan sonra zer mührü denilen cilâli sert bir taşla parlatılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Gülzâr-ı Savâb, s. 111; Uğur Derman, "Eski Mürekkebciliğimiz", *İslâm Düşüncesi*, I/2, İstanbul 1967, s. 97-112; Pervin Bedri Tevfik, "Midâdü'z-zeheb: şinâ'atüh fi'l-üşûri'l-İslâmiyye", *el-Mevrid*, XVIII/1, Bağdad 1989, s. 137-141.

ÇİÇEK DERMAN

ALTIN KOZAK

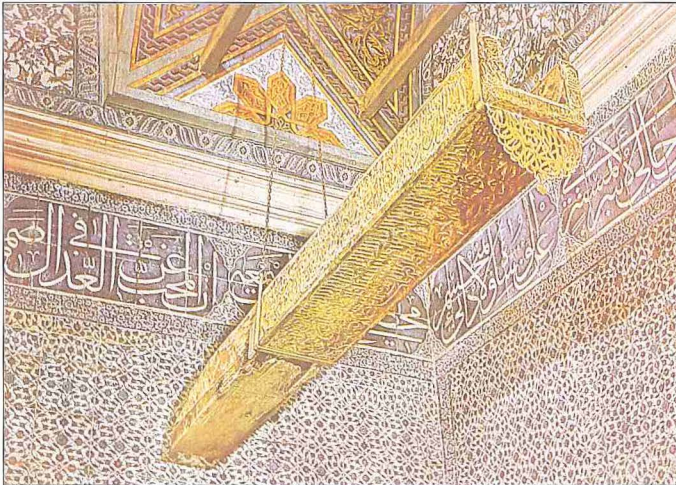
(bk. KOZAK).

ALTIN OLUK

Kâbe damına konulan ve Arapça'da mizâbü'r-rahme, Farsça'da mizâb-ı rahmet denilen oluk.

Arapça'da oluk karşılığı mes'ab veya mizâb kelimesi kullanılmakta olup mizâbın Farsça'dan geçtiği veya "akmak" mânâsına gelen "vzb" kökünden türemiş olduğu şeklindeki görüşler yanında bu kelimenin mes'abın bozulmuş şekli olduğu da ileri sürülmüştür (bk. Jean Deny, s. 12). Türkçe'de altın oluk diye anılan Kâbe'nin oluğu için ise daha çok mizâbü'l-Ka'be (mizâb-ı Ka'be) ve mizâbü'r-rahme (mizâb-ı rahmet) tabiri kullanılmaktadır. Türkçe ve Farsça'da rahmet kelimesinin mecazen yağmur mânâsına da ifade etmesi, bu tabire adı geçen dillerde ikil bir anlam kazandırmıştır.

Altın oluk Kâbe'nin Rûkn-i Şâmî ile Rûkn-i Garbî denilen köşeleri arasındaki kuzeybatı duvarının üstünde ve bu duvarın ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Böylece Kâbe damında biriken

IV. Murad tarafından yaptırılan altın oluk (Topkapı Sarayı Müzesi, Kutsal Emanetler, nr. 21/230)

yağmur suları bu duvara bakan Hicr'e akmaktadır. Altın oluğun ucunda, muhtemelen suyun aşağı doğru hafifçe akmasını sağlamak için yapılmış *lihyetü'l-mizâb* (oluğun sakalı) veya *zaknü'l-mizâb* (oluğun çenesi) denilen bir çıkıntı mevcuttur.

Hz. İbrâhim Kâbe'yi inşa ettiğinde üstünü örtmemiştir. Daha sonra Kusay b. Kîlâb tarafından yeniden yapılmasında üstünün ağaç ve hurma dallarıyla örtüldüğü biliniyor. Hz. Peygamber otuz beş yaşında iken Kureyş tarafından inşa edilmesi sırasında da üstü açık olan Kâbe, iki sıra halinde altı direğe dayanan bir tavan ile örtüldü ve Hicr'e bakan kuzey duvarının üstüne de bir oluk yerleştirildi (bk. Ezrakî, I, 164). Kâbe damına konulan ilk oluk budur. Bundan sonra da gerek Kâbe'nin muhtelif zamanlarda yapılan tamirleri sırasında yıprandığı dikkate alınarak, gerekse bazı hükümdarlarca yeni olukların hediye edilmesi gibi vesilelerle Kâbe'nin oluğu tamir edilmiş veya değiştirilmiştir. Abdullah b. Zübeyr 64 (684) yılında Kâbe'yi yeniden inşa ettirdiğinde, tavanı bu defa üç direğe oturtuldu ve oluk da eski yerine yerleştirildi (bk. Ezrakî, I, 209). İbnü'z-Zübeyr'in Kâbe'yi genişletmek üzere Hicr istikametine kaydırıldığı ve üzerinde mîzâbın bulunduğu duvar, 74 (693) yılında Haccâc tarafından tekrar içe çektilendiğinde oluk yine eski yerine konuldu.

Kâbe'nin oluğu ilk defa Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik'in (705-715) emri ile Mekke Valisi Hâlid b. Abdullah tarafından altınla kaplatıldı. Altın oluk diye anılması da bundan sonradır. Bu oluk 4 zirâ uzunluğunda ve sekiz parmak eninde ve yüksekliğinde idi (bk. Ezrakî, I, 212, 291). Altın oluk, Mekke'de kendi adıyla anılan meşhur *ribât** in sahibi ve Râmuşt lakabıyla meşhur Ebü'l-Kâsım İbrâhim b. Hüseyin el-Fârisî'nin yaptırdığı olukla 539 (1144-45) yılında yenilendi. 542'de (1147-48) bu oluğun yerine Abbâsî Halifesi Müktefî-Billâh'ın hediye ettiği oluk konuldu. Abbâsî Halifesi Nâsır'ın (1180-1225) koydurduğu oluğun dıştan görünen kısmı ise gümüş kaplamaydı. 717 (1317-18) yılında el-Melikü'l-Müeyyed oluğu ahşaba çevirdi. 843'te (1439-40) Emir Zeyneddin tarafından oluk yine ahşap olarak yenilendi ve altın yaldızla kaplatıldı.

Kanûnî Sultan Süleyman 960 (1553) yılında gümüş levhayla kaplı bir oluk gönderdi; eskisi de muhafaza edilmek üzere İstanbul'a getirildi (bunun için Mek-

ke Emîri Şerif Şehâbeddin Ahmed'e gönderilen nâme-yi hümâyunun süreti için bk. *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 791-794). Bundan sonra Kâbe'nin oluğu bir süre gümüş oluk diye anıldı. 1612 yılında, Sultan I. Ahmed'in iyice yıpranan Kâbe duvarlarını takviye için hazırlattığı dışı gümüş, üzeri altın kaplı demir kuşaklarla birlikte Mekke'ye gönderilen gümüş üzerine altın kaplı oluk da yerine konularak eskisi İstanbul'a getirildi. Mizâb-ı rahmet bundan sonra yine altın oluk diye anılmaya başlandı. 3 Nisan 1630 tarihinde meydana gelen selde Kâbe'nin bazı duvarlarının yıkılması üzerine yapılan onarım çalışmaları sırasında tavan ve onu tutan üç direk de tamir edilerek daha önce I. Ahmed tarafından koydurulan ve enkaz toplama çalışmaları sırasında bulunarak muhafaza edilen altın oluk, 1 Nisan 1631 tarihinde yerine konuldu. 1043 (1633-34) yılında IV. Murad bu oluğu yeniden altınla kaplattı. 1273'te (1856-57) Sultan Abdülmecid eskiden bu oluğun yerine yeni bir altın oluk koydurttu. Şimdi mevcut olan altın oluk budur.

Kâbe ve çevresinin kutsiyeti yanında bizzat Kâbe'nin belli başlı bazı yerlerine ayrı bir önem atfedilmiş olup bunlardan biri de mîzâbın bulunduğu yerdir. Kible Kudüs'ten Kâbe yönüne doğru değiştirildiğinde, Medine'de Mescid-i Nebî'nin kiblesi tam mîzâbın bulunduğu tarafa isabet etmişti. Böylece Resûlullah Medine'de iken hep bu tarafa namaz kılmış, Mekke'ye geldiğinde ise makâm-ı İbrâhim'in bulunduğu taraftan Kâbe'ye yönelmeyi tercih etmiştir (bk. Ezrakî, I, 174; II, 31). Bununla birlikte Resûlullah'ın Kâbe etrafında muhtelif cihetlere yönelerek namaz kıldığı da olmuştur (bk. Fâsî, I, 81-82). Abdullah b. Amr b. Âs, "Kâbe bütünüyle kible, kendi kiblesi ise yüzüdür (yani Kâbe kapısı ve makâm-ı İbrâhim'in bulunduğu doğu tarafı); eğer bu tarafa yönelerek namaz kılamazsan Hz. Peygamber'in kiblesine yönel" demiştir ki bu da Rûkn-i Şâmî ile altın oluk arasında kalan yerdir (bk. Ezrakî, I, 351; II, 19). "Hayırlı insanların içeceği için, seçkinlerin namazgâhında namaz kılın" diyen İbn Abbas'a bunların ne olduğu sorulduğunda, "Hayırlıların içeceği zemzem, seçkinlerin namazgâhı da mîzâbın altıdır" diye cevap vermiştir (bk. Ezrakî, I, 318; II, 53). Eskiden Kâbe'de her mezhep imamı ayrı ayrı namaz kıldırırken Hanefî makamı da bu tarafta bulunuyordu.

Hz. Peygamber'in tavaf esnasında mîzâbın altına geldiğinde, "Allahım! Senden ölüm anında rahat, hesap anında da af dilerim" (اللهم إني أسألك الراحة عند الموت) diye dua ettiği bilinmektedir (bk. Ezrakî, I, 319). Hac ile ilgili bazı kitaplarda, "Mîzâb altında dua eden hiçbir kimse yoktur ki duası kabul edilmesin" meâlinde bir hadis de zikredilmektedir (bk. Muhibbüddin et-Taberî, s. 310). Atâ b. Ebû Rebâh şöyle der: "Kim Kâbe'nin oluğu altında durur da dua ederse duası kabul olunur ve anasından doğduğu günkü gibi günahlarından arınır" (bk. Ezrakî, I, 318; Fâsî, I, 80).

BİBLİYOGRAFYA :

Ezrakî, *Ahbârü Mekke* (Melhas), I, 164, 174, 209, 212, 291, 318-319, 351; II, 19, 31, 53; Muhibbüddin et-Taberî, *el-Kırâ li-kâsidi Ümmi'l-kurâ*, Kahire 1390/1970, s. 310, 319, 351; *el-İstibşâr ft 'acâ'ibi'l-emşâr* (nşr. Sa'd Zağlül Abdülhamîd), Dârülbeyzâ 1985, s. 19, 21; Fâsî, *el-İkdü's-semîn*, Kahire 1378-88/1958-69, I, 51, 75, 80-82; Abdülkerîm el-Kutbî, *l'âmül-'ulemâ' ila'lâm bi-binâ'it'l-Mescidi'l-Harâm* (nşr. Ahmed Muhammed Cemâl v.dğr.), Riyad 1403/1983, s. 40, 47, 52-53, 57; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 747; *Mir'âtü'l-Haremeyn* (*Mir'âtü Mekke*), I, 503, vd., 543-544, 676, 790-794, 797-798, 927, 940, 958; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 275; Ali Hüsnî el-Harbutî, *Târîhu Ka'be*, Beyrut 1344/1925, s. 186; Ahmed es-Sibâî, *Târîhu Mekke*, Mekke 1399/1979, s. 28, 127-128, 219, 476, 592; Hüseyin Abdullah Bâselâme, *Târîhu'l-Kâbeti'l-mu'azzama*, Cidde 1402/1982, s. 37, 42, 47-48, 57-58, 65, 83, 88-89, 114-115, 190-193; Abdülkuddûs el-Ensârî, *et-Târîhu'l-mufaşşal li'l-Ka'be kable'l-İslâm*, Cidde 1403/1982, s. 88-89; Jean Deny, "La Gouttière d'or (Mizab) de la Kaba et le Sultan Ottoman Ahmed I", *WI*, VI (1959-61), s. 1-12.

▲ AHMET ÖZEL

ALTIN ORDA HANLIĞI

1241-1502 yılları arasında
Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren
bir Türk-Moğol devleti.

Orda Moğolca "çadır, otağ" mânasına gelmektedir. Devletin kurucusu Batu Han'ın ak otağının üst kısmının altın yaldızlı olması sebebiyle bu devlete Altın Orda veya Ak Orda denmiştir.

Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra yerine geçen oğullarından Ögedey zamanında karar verilen batı seferi, 1237-1241 yılları arasında aralıklarla sürmüş ve Doğu Avrupa'nın önemli bir kısmı istilâ edilmişti. Cengiz'in torunu ve Cuci Han'ın oğlu olan Batu (Sayın) Han idaresinde yapılan bu seferde ilk olarak Volga Bulgarları ortadan kaldırıldı. Ardından 1237 yılı sonlarında, başta